

BALMES I PIUS IX

L'Església, les formes polítiques i la llibertat

per Josep M. Martí i Bonet

Dissabte, 18 de desembre de 2010

TAULA

A tall d'introducció

Les “formes polítiques” i l'Església

Profeta del concili Vaticà II

Balmes víctima dels seus ideals polítics

Una “heretgia intolerable”. Tot començà amb Carlemany

Sorpresa en el Vaticà: un Papa liberal?

La revolta vaticana portada pel mateix Papa

Importància de les reformes. La premsa

Era sincer Pius IX?

Temes que tracta en el llibre *Pius IX*

Elecció providencial. Elogi del mateix. Aspecte nou de Roma

Un reguitzell de condemnes

El programa polític del Papa

Persecució a Balmes

Religió i llibertat

Casos concrets

Les “formes polítiques” tenen inconvenients i avantatges

Reacció desmesurada

Epíleg: Els drets de la persona i la llibertat

A tall d'introducció

Si ens fixem en els segles XIX i XX no crec que sigui gens agosarat afirmar que a Catalunya llueixen amb esplendor mundial tres genis propis: Gaudí, Mn. Cinto Verdager i Jaume Balmes. Precisament, però, d'aquest últim caldria renovar-ne el seu record i dedicar-li una merescuda honorança pel seu pensament —molt encertat i de gran actualitat i utilitat— referent a la manera d'encaixar les diverses “formes polítiques” (opcions, sistemes i partits polítics) i l'Església. Avui dia sembla que hi ha molta controvèrsia i debat entre els promotors d'aquestes opcions polítiques —denominades per Balmes “formes polítiques”— i la doctrina i praxis de l'Església, especialment en l'actual període de “post-transició”. Durant els anys que van des del 1975 fins el 1992, ha existit una notòria pacificació de postures i pensaments entre els polítics, pensadors i la mateixa Església. Tanmateix, fa pocs anys ha esclatat i envaït un ambient incòmode, per a molts, de confrontació ideològica que fa trontollar la mateixa transició. Per això és bo i oportú reflexionar —com ho fem els amics de Sant Ramon de Penyafort— sobre aquests principis dels quals Jaume Balmes n'era clarivident i àdhuc profeta. A l'ensem aquests estudis ens fan renovar l'esperit del mateix concili Vaticà II quan aposta per una postura decidivament a favor de la llibertat i l'autonomia de les diverses opcions polítiques. Precisament el concili afirma textualment: *“La col·laboració i participació de tots els ciutadans en la vida política de llurs països s'adiuen del tot amb la natura humana que està estructurada amb estructures humanes jurídic-polítiques que permeten efectivament a tots els ciutadans, cada vegada més i sense cap discriminació, de participar lliurement i activament tant en l'establiment de les bases jurídiques de la comunitat política, com en el govern de l'Estat. O i més, malgrat que, en alguna nació, de vegades l'exercici dels drets ha de ser restringit per un temps a causa del bé comú tot i que és inhumà que l'autoritat política es degradi en formes totalitàries o bé en formes dictatorials contràries als drets de la persona o dels grups socials”*. Semblen les mateixes paraules que emprà Balmes quan —com veurem— repudia l'absolutisme del segle XIX que es volia imposar una i altra vegada al nostre país i a tots els altres països del món. Però per

sobre de tot, el concili Vaticà II deixa clar que l'Església no està lligada amb cap sistema, i que això és signe i salvaguarda de la transcendència de la persona, tot i que cal admetre "*l'autonomia de les coses temporals*". Ens plau de nou reflexionar sobre aquests temes presents, evocant la conferència que féu el Dr. Narcís Jubany el 9 de juliol de 1977 a Vic, i que portava per títol "L'Església i les diverses formes polítiques". Fou una conferència cabdal per a la transició.

Les “formes polítiques” i l’Església

L’any 1847, Jaume Balmes publicà l’opuscle anomenat *Pius IX*: el seu darrer llibre, el més polèmic de l’obra del gran pensador. D’ell escriu el P. Ignasi Casanovas —el seu millor biògraf—: “Nosaltres creiem... que no hi ha gesta més gloriosa en tota la vida balmesiana, i que no podria tenir millor coronament la seva obra apologètica”¹. En l’esmentada obra, *Pius IX*, es troba una síntesi del pensament balmesià referent a dos conceptes, àdhuc avui dia de gran actualitat, és a dir, com es pot conciliar la llibertat de la política amb l’autoritat de l’Església. En el capítol IX de l’esmentat llibre, Balmes diu textualment: “En la religió no hi ha res que s’oposi al bon ordre, a l’administració, al progrés material, al desenvolupament de la intel·ligència, a l’exercici de la llibertat política”. Però també diu: “Entre les formes humanes que passen i s’arraconen, no s’hi ha de comptar amb la Religió Catòlica. Amb els seus dogmes, la seva moral, la seva jerarquia, la seva autoritat... pot romandre il·lesa enmig de les vicissituds dels imperis, tant pot plantar la creu sobre el palau dels cèsars com damunt les assemblees populars; pot ungir un monarca sota les voltes d’un temple gòtic, o beneir un camí de ferro; hom pot ser heroic sota la cuirassa d’un croat o sota la toca d’una germana de la caritat; hom pot defensar un rei com els exèrcits de Napoleó o la llibertat republicana entre les banderes del Sonderbund”².

Profeta del concili Vaticà II

Aquestes expressions, com d’altres semblants, que es troben una i altra vegada en el llibre *Pius IX*, provocaren un gran impacte en els lectors contemporanis de Balmes. Són, òbviament, una clara defensa de la llibertat i de la religió catòlica; Balmes ens ve a dir que la religió catòlica no està subjecta a cap de les formes del que avui anomenaríem ‘opcions polítiques’; són aquestes pretensions de realitzacions temporals d’uns ideals difícilment assolibles, totes elles plenes d’avantatges i d’inconvenients. Amb altres paraules, avui dia, 163 anys després de la publicació de

¹ CASANOVAS, I., *Balmes, la seva vida, el seu temps, les seves obres* (Barcelona, 1932), vol. II, pàg. 715

² BALMES, J., *Obras completas del Dr. D. Jaime Balmes, Pbro.* 1ª ed. ordenada i anotada pel P. Ignasi Casanovas. S. I., vol. 32 (*Escritos políticos*, vol. X), pàg. 308-309

l'esmentada obra de Balmes, diríem que ell creu que l'Església no es confon per res amb la comunitat política ni es troba lligada a cap sistema polític. Aital pensament coincideix amb els grans principis del concili Vaticà II en el document "*Gaudium et spes*" núm. 43. Podríem dir que Balmes es va avançar al Concili. Tanmateix sembla de bel antuvi que aquest pensament trencà la línia ascendent tradicionalista (en oposició al liberalisme) de Jaume Balmes dividint la seva vida abans del 1847 i després d'aquesta data en què publicà tan enigmàtic —per als seus seguidors— opuscle, tot i que morí un any després.

Balmes víctima dels seus ideals polítics

El que sí és cert és que el *Pius IX* fou el llibre que proporcionà més amargures a Balmes. Els catòlics tradicionals l'atacaren com a heretge, com a un segon Lamennais. Més encara, aquestes impugnacions afectaren la salut de Balmes. El P. Casanovas i el P. Batllori arribaren a afirmar que li van accelerar la mort. Així, el P. Miquel Batllori, en un article a la pàgina 110 de la *Gran Enciclopèdia Catalana*, vol. 3 (Barcelona 1971), assevera: "... En les reformes liberals de Pius IX, Balmes veié una coincidència amb el seu propi pensament; per això les defensà amb tant coratge en el seu opuscle *Pius IX* de l'any 1847. La malevolent reacció de molts catòlics espanyols contra l'autor n'accelerà la prematura mort, víctima tant de les hemoptisis, com dels seus ideals polítics".

Una "heretgia intolerable"? Tot començà amb Carlemany

Els tradicionalistes (carlins) havien acceptat amb gran entusiasme (pocs anys abans de la publicació del *Pius IX*), l'orientació de Balmes en ordre al casament del Comte Montemolín (Carles IV dels carlins) amb Isabel II. Pensaven que aquesta solució havia de portar la pacificació d'Espanya. Per això, en aquell moment, la gestió de Balmes fou interpretada com si ell fos el cabdill dels tradicionalistes. Però quan defensà l'actuació política del papa Pius IX considerada liberal, i com a realització d'una "heretgia intolerable", fou criticat durament i desqualificat despietadament. El que no es pot negar, però, és que la publicació de l'obra *Pius IX* fou una coratjosa defensa de les reformes liberals del Papa al

començament del seu règim polític dels Estats Pontificis. Recordem que el Papa era monarca, rei i sobirà d'un petit estat ja des de l'any 781 gràcies a la donació de Carlemany al papa Adrià I d'una franja que anava des de l'Adriàtic al Mediterrani: de Luni, Ancona, Monolice..., per sota de la Toscana, i per sobre de Nàpols. Carlemany va donar al Papa aquest territori en concepte de la propietat que ell tenia com a vencedor dels longobards, és a dir el *ius proeli*. No sabem si va influir el fals document possiblement elaborat pel mateix papa Adrià I, el denominat *Constitutum Constantini* o “falsa donació de l'emperador Constantí” al papa Silvestre segons la qual el Papa seria pràcticament el nou amo de l'Imperi Romà d'Occident. Durant molts segles aquest document s'acceptà com a verídic i autèntic. Tanmateix, prescindint d'ell —al segle XIX ja se sabia que era fals— la Santa Seu i molts dels catòlics volien que el Papa fos declarat “rei de Roma”, i en els esquemes-esborranys del concili Vaticà I estigué a punt d'ésser aprovat com un dogma de fe que sortosament o providencialment no es pogué votar, doncs era imminent l'esclat de la guerra civil que creà la qüestió de la unificació italiana i el Concili es va dissoldre.

De tot el que s'ha dit, bé es pot deduir que els contemporanis de Balmes i ell mateix acceptaven com a legítima la sobirania del Papa envers els Estats Pontificis; però en aquest Estat, així com en molts altres, s'introduïren les diverses formes o opcions polítiques i les pràctiques de conjuminar la representació del poble en l'Estat així com la problemàtica nascuda de les noves relacions entre els súbdits i els governants, així com entre les corts (o parlaments) i el sobirà. Aquesta problemàtica no era aliena o estranya als Estats Pontificis, sinó que es manifestava amb la mateixa virulència, especialment durant el papat de Gregori XVI (1831-1846), antecessor de Pius IX (1846-1878). Hom pot observar que en aquest últim pontificat que durà 32 anys, hi hagué un període que podríem denominar liberal degut a la reacció primera referent al seu antecessor. Però després Pius IX —el Papa del “Sylabus” i de l'encíclica “Quanta Cura”— es manifestà extraordinàriament conservador.

Sorpresa en el Vaticà: Un Papa liberal?

El 16 de juny de 1846 el Cardenal Joan Maria Mastai era elegit Papa amb el nom de Pius IX. Un mes després de la seva elecció (17 de juliol) el nou Papa, intentant pacificar els seus Estats, concedí una àmplia amnistia, que fou celebrada amb grans manifestacions d'entusiasme popular. Foren alliberats uns 400 presos polítics i també uns 400 exiliats pogueren retornar als “Estats”, prèvia promesa de fidelitat al Papa.

Aquest jurament deia: *“Riconoscendo di ayer ricevuto una grazia singolare nel perdono generoso e spontaneo concessomi dall'indulgenza del Sommo Pontefice Pio IX mio sobrano legittimo... prometto sulla mia parola d'onore di non abusare in alcun modo o tempo della sua sovrana elemenza, e d'pegrio di compiere fedelmente a tutti i doveri di buono e leale subdito”*³.

Solament 564 presos signaren aquesta promesa; els altres, al cap d'un temps, també foren amnistiats sense la necessitat del jurament. Poques vegades la història presenta un cas semblant d'un procediment que provoqués reaccions tan vastes, tan profundes i tan duradores. *“L'amnistia va ser la guspira caiguda damunt la pólvora, que havia estat acumulada durant tant de temps, que provocà l'incendi a tot Itàlia i a gran part d'Europa”*, escriu un historiador . En realitat fou l'inici d'un deliri col·lectiu de l'opinió pública —en part espontani i en part artificiosament muntat— que desembocà en la revolució europea de l'any 1848. No es tractà solament d'un fenomen religiós, sinó d'un fet essencialment polític, d'un esdeveniment de transcendència europea.

“...que les monges preguin per la “conversió” del Papa”

Però aquell entusiasme estava ben orquestrat: era un pretext clar per excitar els ànims contra Àustria i, a la llarga, també per treure al Papa, si calia, el poder temporal sobre els Estats Pontificis. La

³ FARINI, L., *Lo stato romano del 1815 al 1850* (Turín, 2ª ed. 1853), vol. I, pàg. 160. MERCATI, *In margina all'amnistia di Pio IX*: “Aevum” 24 (1950), pàg. 105. MARTINA, G. *Pío IX e Leopoldo II* (Roma 1967) i *Pío IX* (Roma 1974). AUBERT, R. “Le pontificat de Pie IX” a *Histoire de l'Eglise...* vol. 21.

reacció dels qui podríem anomenar ‘conservadors’ va ser ferotge. El cardenal d’Ancona deia que el Papa elegit era “carbonaro”; a Faenza, alguns ciutadans es manifestaren contraris al “Papa giacobino”; a Roma hi hagué algun confessor que demanà a les monges que preguessin per la conversió del Papa liberal. La reacció de gran part dels governants —absolutistes— d’Europa no fou menys benèvola en comentar l’amnistia papal. Per exemple, el famós Metternich escrigué: *“Tota concessió és una renúncia a la pròpia sobirania. El sobirà no pot cedir mai, ja que, en no ser propietari sinó simple usufructuari del tron, cal que el trameti íntegre als seus successors. Cal, doncs, reforçar l’autoritat del govern»*. El papa Pius IX —que Metternich qualificava com “*apprendista stregone*”— havia de “dominar els monstres que se li oposen”.

La revolta vaticana portada pel mateix Papa

Les reformes polítiques vingueren després de l’amnistia. Tota l’actuació del Papa fou interpretada com una autèntica revolta contra la ideologia política absolutista. Amb el crit de “visca Pius IX”, els revolucionaris italians demanaren i alhora exigiren la llibertat i la independència.

Heus aquí les innovacions més importants exposades per Balmes en el seu opuscle: *“Es dóna més llibertat de premsa, es convoca un consell d’Estat, s’estableix una municipalitat a la capital i el govern posa les armes en mans del poble, organitzant ràpidament la guàrdia cívica”*.

En el capítol X, titulat ‘Reformes polítiques i administratives’, Balmes explica aquestes reformes, a més de justificar-les. Divideix el capítol en 5 apartats: l’amnistia, la Guàrdia cívica, el Consell i Senat a Roma, la consulta d’Estat i la llei d’imprensa.

Heus aquí un petit resum de les afirmacions del nostre gran pensador. Referint-se a l’amnistia diu que és un gran mitjà per acabar amb les lluites civils. A Espanya, diuen, la de l’any 1832 fou funesta. Però en les comparances, adverteix Balmes, sovint és

més difícil veure les diferències que les analogies. Les diferències aquí són grans.

Guàrdia cívica. Es perillós donar armes al poble. Certament, anota; però també pot ésser profitós. Els monàrquics d'Espanya que combaten la milícia nacional varen crear els voluntaris reialistes. No és qüestió de principis, sinó de prudència, i el Papa sap el que és aquesta virtut, com ho demostra el reglament d'aquesta guàrdia.

Consell i Senat de Roma. És una senzilla municipalitat; es tracta de donar a la ciutat de Roma el que ja tenien les altres ciutats; dels Estats Pontificis. El seu fi és purament administratiu, i la seva organització molt pensada

Consulta d'Estat. Aquest sí que és un organisme polític, tot i que també té una finalitat administrativa. No ha mancat la prudència en pesar els elements de què consta, la manera d'elecció, el valor purament consultiu de les seves deliberacions. Balmes diu que tot "és saviesa i prudència".

Llei d'imprensa. El més senzill seria, certament, deixar només al govern la llibertat de parlar de les coses públiques a la *Gaceta*; però el més senzill no és sempre el més discret i sòlid. Avui no és possible aquesta restricció absoluta, per més que sigui perillosa la llibertat. El Papa es reserva en el seu decret la prèvia censura.

Importància de les reformes que el Papa vol dur a terme.

La premsa

Cal observar la importància —en aquella època— d'aquestes reformes; especialment l'amnistia, la llei de premsa i la guàrdia cívica. Dos dies abans de ser signada la llei de premsa, el Papa escrivia confiadament a Lluís Amat, llegat de Bolònia, que calia concedir-la encara que això representés un risc: "*La certa libertà di stampa é assai pericolosa, e quantunque disgraziatamente si supplisca a aquesta libertà con una limacciosa innodazione di foglietti, pure u governo potrà giungere, se non a prosciugana, a diminuirla assai. Esce ora una notificazione per la censura etc.*"

Le reazioni da una parte, le esagerazioni di teste eminentemente bollenti dall'altra non possono comprimersi che colla fermezza, la quale si perdè affatto fino dall'estate scorsa. Ora bisogna riacquistarla assolutamente, perchè è reclamata da tutti i moderati...”⁴.

El dia 15 de març fou promulgada aquesta llei. La part fonamental correspon a aquesta clàusula: “*Sarà lecito di trattare ogni argomento di scienze, lettere ed arti; la storia contemporanea, e le materie appartenenti alla pubblica amministrazione, con le cautele qui appresso spiegate, e tutto ciò che giove a promuovere l'agricoltura, l'industria, il commercio, la navigazione, le imprese di opere pubbliche*”. Les “cauteles” a les quals es referia el Papa eren la prohibició de tot el que s’oposa a la religió, a l’autoritat i a tots els temes que directament o indirectament poguessin fer odiós el govern⁵.

Era sincer Pius IX?

S’observa que totes aquestes concessions, Pius IX les donà, cedint al clam popular dels ciutadans de Roma. Ell personalment —es veu en les cartes al Cardenal Amat, espanyol que residia a Roma— potser no les hauria donat; però ho féu conscientment pel bé i la pau dels seus súbdits. Balmes l’endevinà amb sagacitat i anotà encertadament aquesta advertència en el seu opuscle *Pius IX*: “*És de bon governant fer concessions, preveient possibles futures exigències de part del poble*”. Sigui com sigui, pel que fa a la sinceritat autèntica del liberalisme dels primers anys del pontificat de Pius IX, el fet és que les seves disposicions foren interpretades com a símbol de la nova llibertat i de la independència italiana. Equivalien a un canvi radical de la política dels Estats Pontificis enfront de l’absolutisme, encara viu a Europa, malgrat el crit, envoltat de sang, de la revolució francesa.

Temes que Balmes tracta en el seu llibre *Pius IX*

L’opuscle de Balmes, al qual ens estem referint, està dividit en aquests tretze capítols: 1) novetat i grandesa de l’espectacle; 2)

⁴ MAIOLI, G., *Pio IX da Vescovo a Pontifice, lettere al cardinale Luigi Amat* (Moderna, 1949), pàg. 111

⁵ MARTINA, G., *Pio IX* (Roma, 1974), pàg. 125

l'home; 3) el pontífex; 4) l'empresa de Pius IX; 5) la independència d'Itàlia; 6) el govern pontifici i les altres potències; 7) les concessions; 8) sistema de resistència absoluta; 9) la religió i la llibertat; 10) reformes polítiques i administratives; 11) la reforma, degenerarà en revolució; 12) dificultats exteriors; 13) conclusió. Aquests capítols es poden resumir en tres blocs de pensament: 1. Apologia de Pius IX i la seva gran obra reformadora (cap. I-IV i cap. VII); 2. La independència o la unificació italiana (cap. V-VI); 3. L'Església i les diverses formes polítiques (cap. VIII-XIII).

Elecció providencial del Papa i elogi al mateix.

Aspecte nou de Roma

En el primer capítol, Balmes exposa l'elecció providencial del Papa. Les primeres disposicions polítiques marquen no sols un gran esdeveniment, sinó tota una època. El seu primer acte polític fou l'amnistia. Es dona més llibertat de premsa, es convoca un consell d'Estat, s'estableix una municipalitat a la capital i el govern posa les armes en mans del poble, organitzant ràpidament la guàrdia cívica. La reacció, segons afirma Balmes en aquest primer capítol, és immediata: "El liberalisme saluda l'amnistia com l'aurora de la llibertat i la massa del poble... victoreja amb entusiasme i deliri al Papa que perdona i oblida, Roma comença a tenir un aspecte nou; hi ha un moviment desacostumat, una agitació, circulen notícies sobre reformes, sobre llibertat... i tot el món està atent al rumor que s'alça a la capital de l'ordre cristià. Per tot Itàlia ressonen els "visques" entusiastes al Papa i a la independència de tot el país.

En el segon capítol, segueix la fervent apologia a la persona de Pius IX. Per a les grans transformacions, afirma Balmes, Déu envia grans homes: cal conèixer bé la persona de Pius IX per entendre els seus actes. Pius IX és un home de costums severes, de pietat sincera i profunda, de caritat fervorosa, sacerdot més que polític, pontífex més que rei; consagra llargues hores a l'oració, demanant la benedicció del cel per l'Església encomanada a la seva pastoral sol·licitud i pels pobles subjectes al seu govern temporal... Els pobles, admirats i eternits, assisteixen a la seva

missa que diu amb fervor edificant; el veuen predicar amb unció la paraula divina, repartir amb les seves mans el pa eucarístic, visitar la casa del pobre, consolar l'afligit i manifestar-se en tot i per tot com a digne vicari del qui va passar per la terra fent el bé. *“El Papa té dues qualitats, subratlla Balmes: una gran sensibilitat i un absolut domini de si mateix; d'aquí li ve la perfecta igualtat d'esperit que conserva en totes les vicissituds... Bé ho revela l'empresa que comença. Solament intentar-la i concebre-la ja revela una ànima gran”*.

Un reguitzell de condemnes. El Papa antijesuïta?

En el Consistori del dia 27 de juliol del 1846, en les Lletres apostòliques del Jubileu del 20 de novembre del mateix any i especialment en l'encíclica del dia 9 del mateix mes, Pius IX —segons afirma Balmes en el tercer capítol— té un perfecte coneixement de les necessitats de l'Església. Ell condemna les societats secretes, les societats bíbliques, l'indiferentisme i el comunisme, al qual qualifica de *“doctrina nefanda totalment en contradicció amb el dret natural, destructora de totes les propietats, de tots els drets i de la mateixa societat humana”*. Diu Balmes que el Papa Pius IX mira amb gran predilecció els instituts religiosos, i, en reformar-los, es proposa la seva conservació i prosperitat. Balmes surt en defensa de Pius IX, rebutjant l'acusació que se li feia “d'antijesuïta”.

El programa polític del Papa

En el capítol IV —“l'empresa de Pius IX”— Balmes ressalta la gran missió o programa polític que es proposa assolir el Papa com a sobirà dels seus Estats. En els capítols anteriors l'autor feia l'apologia del Papa com a persona i com a pontífex; ara la fa com a sobirà dels Estats Pontificis. En la primera part d'aquest capítol, Balmes exposa magistralment les normes generals que han de regir el programa d'un bon legislador i governant, especialment quan afirma que *“cal prevenir la revolució per mitjà de la reforma”*.

Aquí rau la grandesa de Pius IX —afirma Balmes—, que s'anticipi als possibles canvis, atorgant un nou estil i un nou ritme

al govern dels Estats Pontificis. Però serà efímer. Posteriorment a aquesta apologia, Balmes estudia la difícil situació del Papa referent a la qüestió de la independència d'Itàlia, el govern pontifici i a les altres potències. Aquests temes són els títols dels capítols cinquè i sisè del llibre de Balmes, en els quals el Papa és presentat com un patriota, que anima els pobles d'Itàlia a la seva independència. Sufocar-la no seria noble. Tanmateix els posteriors esdeveniments no foren així.

Tanmateix la doctrina o pensament del gran Balmes està ben plantat en l'opuscle *Pius IX*, i el Pare Casanovas afirma que “*tot i ser una novetat la vivesa amb què és exposat, no deixa d'ésser una conseqüència o com una continuació de tota la doctrina balmesiana*”. Podríem resumir dient que el seu pensament es vertebrava amb els següents conceptes: l'Església i les formes polítiques en part antagòniques, o sigui l'absolutisme i el liberalisme, o si es vol, com cal que es comporti l'Església davant les opcions polítiques; quin és el paper de la llibertat com a base de la possible opció política; quin és el paper de l'Església i de la seva doctrina.

Als tradicionalistes no els podien agradar gens ni mica algunes de les expressions balmesianes que hem analitzat; o bé aquestes que es troben al final de l'opuscle: “*La santa aliança no va ser tan santa com alguns crèiem*”; “*Tot indica que Pius IX serà un Papa reformador en molts sentits i això l'honora en gran manera*”; “*El cristianisme també va ser una gran reforma. L'Església ha estat sempre reformadora: els Concilis són una sèrie d'assemblees reformadores; els seus decrets són còdex de reformes; aquí és on es troba un dels caràcters que la distingeixen de les institucions humanes*”; “*Sols pot salvar-se el món si hi ha la unió entre l'esperit del progrés i la religió*”; “*Fa bé el Papa en voler manifestar que la religió no està renyida amb la varietat dels sistemes de govern, en no voler-se unir inseparablement a cap forma política, perquè aquestes passen i es canvien com un vestit, segons el temps i els països*”; “*No convé deixar-se impressionar pel crit de la llibertat; però també és necessari guardar-se d'una altra il·lusió, o sigui, que a l'ombra de les paraules 'ordre*

social', 'conservació de les monarquies', s'ocultin interessos bastards o un cruel despotisme... S'oculta que, amb les paraules 'autoritat' i 'conservació legal', es significa pressió i explotació...".

Persecució a Balmes

És lògic que aquestes expressions i tot l'opuscle fossin causa d'una 'persecució feréstega' al nostre gran escriptor i pensador. Molts consideraren que l'opuscle era inoportú. Pobre visió del futur la d'aquells contemporanis de Balmes que així el judicaven! Aquest sí que es manifest, no tant sols com un gran sacerdot i un integríssim defensor del Papa, sinó també com un gran precursor de la doctrina que després l'Església aniria ensenyant, en una maduració lenta i segura de la fe cristiana en el camp de la religió i la política.

Òbviament que Balmes, al capítol VIII s'inclina per un nou sistema basat en la llibertat. Aquest sistema es va imposant arreu malgrat la resistència que ofereix el sistema absolutista. L'absolutisme és una forma política que encara que teòricament es pot acceptar —diu Balmes— en la pràctica i en les circumstàncies històriques en què es vivia, no es pot mantenir. Des del punt de vista de Balmes és massa fort el corrent de llibertat, tolerància i progrés. Tanmateix Balmes va més enllà del pensament que sembla sorgir de les primeres actuacions d'aquest Papa, ja que les disposicions pontifícies foren dictades per tal de prevenir i amb una gran dosi de timidesa, i ens atreviríem a dir a contracor. Com podia un Papa donar armes al poble?

En canvi Balmes ve a dir que és indispensable seguir el camí modern dels sistemes polítics fonamentats en la llibertat, progrés i tolerància. Tanmateix, com direm molts dels seus anteriors amics, consideràvem que el pensament de Balmes era una quimera, i que el abans estimaven ara l'arribaren a odiar. Fou el drama de Balmes.

Religió i llibertat

No fou suficient que Balmes exposés en el capítol VIII del seu llibre els dos sistemes o formes polítiques vigents aleshores a Europa: l'absolutisme i el liberalisme; calia que comparés i analitzés també aquests dos termes: 'religió' —l'Església catòlica— i 'llibertat'. Aquest és l'objecte del capítol IX, titulat "La religió i la llibertat". Balmes s'interroga sobre si la religió ha de témer la llibertat política. D'entrada sembla que entre els dos sistemes polítics —l'absolutisme i el règim basat en la llibertat— l'Església no cal que temi el primer sinó més aviat l'altre, el liberal. Però després ell mateix s'oposa a la formulació d'aquesta resposta amb un '¡no!' round. El que cal témer és la unió del sistema absolutista i l'Església (o religió). "*La unió —diu textualment— de l'altar i el tron absolut podria ser necessària al tron; però no ho és a l'altar*". Aquesta afirmació fou extremadament comprometedora en el pensament d'un eclesiàstic de principis del segle XIX com era Balmes. Teòricament —tot i que en la pràctica l'actuació fos diferent— la unió de l'Església i el tron, com a dos poders absoluts d'origen diví, era un axioma del qual no es podia dubtar.

Certament no sabem si és més admirable que Balmes s'atrevisís a plantejar aquesta qüestió o que s'inclinés a favor del sistema polític fonamentat en la llibertat. Ambdues coses són extraordinàries per a un lector del nostre temps. Certament, cal fer un gran esforç per entendre el que suposava durant la primera meitat del segle XIX —ple de dificultats i polèmiques— pronunciar-se a favor de la llibertat.

Casos concrets

Balmes vol demostrar que el sistema basat en la llibertat no és un obstacle per a l'Església, sinó que en molts casos se'n beneficia, i posa com a exemple Estats Units i Gran Bretanya. Tanmateix, l'Església haurà d'estar per damunt de les opcions polítiques dels seus fidels; no ha d'imposar el seu prestigi sinó sols orientar els vals transcendents. La missió de l'Església és diversa de les formes polítiques concretes, però ha de veure amb bons ulls aquelles postures que no s'oposen als valors que pressuposa l'Església.

Què vol l'Església: absolutisme o tolerància?

“La protecció dels reis absoluts —afirma Balmes— produeix un bé aparent a l'Església contra els pertorbadors violents, però aquesta mateixa protecció degenera en usurpacions escandaloses (com nomenaments de bisbes i regalies). La tolerància de les formes lliures malmet l'Església amb la llicència que extravia les idees i corromp els costums; però en canvi deixa l'Església més lliure en l'exercici de les seves funcions”. En aquests plantejaments Balmes s'inclina a favor d'unes formes més liberals. Aquesta preferència la fonamenta en la història i sobretot en una constatació ben òbvia. Les ‘formes representatives’ poden donar lloc a l'aparició de costums inadequats i a errors doctrinals; però cal observar que no tots els mals —com diuen els tradicionalistes— vénen d'aquestes formes polítiques. Molta gent que no coneix la història i no pot judicar la conveniència dels canvis, creu que tots els mals provenen de la llibertat que informa els sistemes polítics liberals i representatius; però això —afirma el nostre gran pensador— és injust: *“Sovint se'ls atribueixen mals que no han fet”*.

Malgrat que Balmes estigués a favor dels sistemes representatius o liberals, els fa la necessària advertència que no són únicament les formes de govern les que expliquen l'encert del règim de la cosa pública, sinó l'esperit que les anima: *“L'acció d'un govern no depèn únicament de les formes, sinó de l'esperit que les presideix; mentre Anglaterra emancipa els catòlics, mentre les repúbliques d'Amèrica demanen missioners, mentre els Estats Units deixen als fidels una àmplia llibertat, Rússia comet aquells atemptats, que amb tant de sentiment lamentà Gregori XVI en una al·locució”*.

D'altra banda, les diverses formes polítiques mai no podran prescindir dels principis religiosos o morals, dels quals l'Església n'és mestra. Per això afirma Balmes: *“La democràcia és funesta quan li manca la religió i la moral; però la incredulitat sap servir molt bé als reis absoluts”*. Separar, doncs, la religió —que ensenya i recorda els valors ètics i morals del comportament dels

homes— de les diverses formes polítiques, equival a una actuació que perjudica la mateixa societat. Reflexionant encara sobre quina forma política religiosa pot resultar més dolenta per a la societat, Balmes no dubta a l'hora afirmar que és l'absolutista.

Les formes polítiques tenen inconvenients i avantatges

Ell mateix, d'altra banda, ens ofereix la conclusió de tot aquest raonament. Heus ací quin és: precisament perquè totes les formes polítiques tenen inconvenients i avantatges, no hem de lligar-nos a cap. Tot el que és humà envelleix i mor: *“Es necessari, doncs, —afirma textualment Balmes— no unir amb massa intimitat unes coses i altres, apocar l'esperit amb idees pusil·lànimes i no cridar un ‘ai!’ d'espant per cada paret que caigui dels antics edificis del món polític. Tot el que és humà envelleix; tot es redueix a pols; els mateixos cel i terra finiran; el que no passarà és la paraula de Déu”*.

Això no vol pas dir que l'Església cal que es desentengui de les diverses formes polítiques. Al contrari, ella farà el que calgui pel bé dels ciutadans, ajudant a que es fomentin i conservin els costums cristians. I més, mai s'oposarà al bon ordre de l'administració, al progrés o a l'exercici de la llibertat. Així ho diu textualment Balmes en aquest magnífic capítol: *“Per aquestes raons considero com una empresa, perillosa, sí, però noble, digna d'una ànima gran, fer al seu degut temps les reformes necessàries, manifestant que no es té por al moviment de l'època, per atreure tots els esperits nobles, convencent-los que en la religió no hi ha res que s'oposi al bon ordre en l'administració, al progrés material, al desenvolupament de la intel·ligència, a l'exercici de la llibertat política”*.

Reacció desmesurada

Com ja hem indicat, la reacció dels tradicionalistes fou enorme. Ens diu el P. Casanovas: *“Va anar creixent una remor profunda, que s'anava escampant, dominadora i autoritzada, a mida que es complicaven els esdeveniments d'Itàlia. Les apologies de l'opuscle provocaven refutacions. D'un i altre cantó disputaven*

amb ardor i fins amb ira. Reunien antecedents, no solament de l'escriptor, sinó de l'home, fins que l'home i l'escriptor van caure sota el domini poderós de la premsa"... "Les crítiques impreses anaven agermanades amb les calúmnies verbals, amb els anònims, amb les demostracions insolents que ferien l'honra del sacerdot i afligien el cor del savi... Encara no n'hi hagué prou amb les critiques, els anònims i les calúmnies per aixafar del tot l'esperit de l'escriptor. Calia una prova més, la dels desenganys; i un altre turment, el de la ingratitude. S'havia d'enfonsar l'espasa dins el puny. L'home que enaltien molts dels qui avui porten llurs odis més enllà del sepulcre, va arribar a ésser objecte d'amargs menyspreus i demostracions irreverents. Uns li negaven la salutació i giraven el cap amb menyspreu quan passava pel seu costat, i d'altres, en veure'l venir, trencaven de carrer; aquests deien paraules llordes que ofenien les oïdes del sacerdot i rebaixaven la dignitat del publicista; aquells es creien amb el dret d'oblidar els beneficis, i disculpaven llur ingratitude amb el pretext de què no volien relacions amb l'autor del Pius IX; alguns que poc abans el proclamaven un oracle, i que s'haurien tingut per feliços de poder ésser el seu amanuense, ara fugien del seu tracte i companyia; no mancà qui portés la seva bogeria i crueltat fins a vanar-se (davant nostre va passar) d'aquestes manifestacions repugnants i indignes de persones ben nascudes"... "Gran part de la clerecia espanyola refusà des d'aquell punt i hora el publicista que poc abans era objecte del seu culte; molts individus d'un partit polític abandonen llur oracle; incomptables persones tenen compassió de l'escriptor. L'exèrcit balmista es divideix en partides; entra el dubte de la saviesa del cabdill; la seva fama sofreix una crisi; queda ferida la reputació del savi; per a ell no hi ha consideració ni pietat". Garcia de los Santos ens dóna amb una sola frase l'odi increble que va abrandar els cors cegament apassionats: "Balmes ha hagut de morir per reconciliar-se amb els seus implacables detractors".

La més injúria gran que es llençà contra Balmes amb ocasió del *Pius IX* va ésser anomenar-lo "el Lamernnais espanyol", i aquesta sí que va arribar-li al bell fons de l'ànima: "Aquest és un dard — deia ell mateix a Ristol—, que els qui el tiren no saben pas on va

a parar. Jo cada dia em sento més ferm en la fe; jo que en puresa de doctrines a ningú cedeixo; jo que estic disposat a segellar amb la meva sang els principis de la religió catòlica, apostòlica i romana, que professo i defenso en totes les meves obres amb tanta convicció i fermesa: jo, Lamennais?, Déu meu! Perdoneu els qui diuen aquestes coses!

Epíleg: Els drets de la persona i la llibertat

No és necessari fer aquí una apologia de Balmes, en relació amb el seu opuscle. Avui el podem judicar amb tot el respecte que es mereix. No és ni una defensa del liberalisme segons les ideologies del segle XIX, ni molt menys de l'absolutisme; és un llibre serè. Balmes veu els inconvenients i els avantatges dels dos sistemes o formes polítiques. L'Església o la religió cal que, sense enfeudarse amb cap d'elles, no descuri la seva missió: una missió que no entra en contradicció amb el progrés o la llibertat política. Totes les formes socials poden ser vàlides si respecten els drets fonamentals de la persona humana; entre els quals el més noble és la llibertat, i Balmes intuï que el règim absolutista s'estava acabant i que el moviment de la llibertat s'imposaria. Però posseir aleshores aquesta visió i tenir la gosadia d'exposar-la —quan la majoria de catòlics identificaven la seva fe amb l'integrisme i el tradicionalisme— vol dir que Balmes fou una personalitat d'una categoria excepcional. En realitat ens trobem davant d'un pensador genial i d'un home d'una vàlua extraordinària. No fou solament l'amor que Balmes tenia al Papa el que motivà la publicació del llibre polèmic *Pius IX*, sinó principalment la seva gran intuïció, conseqüència potser dels seus nombrosos estudis polítics. Balmes s'equivocà en part en els judicis que féu de la política seguida pel Papa en el règim dels Estats Pontificis; però encertà plenament l'orientació que seguirien els sistemes polítics en els temps moderns.